УДК: 316. 347 (477)

Марія Бойко
магістр соціології
Запорізького національного університету

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Соціальна пам'ять досліджується в межах концепції комунікації, як передача сенсів у соціальному просторі та часі. Визначаються основні суб'єкти-носії соціальної пам'яті. Здійснюється аналіз структури соціальної пам'яті, через виокремлення трьох її складових: безсвідомого, суспільної свідомості та пам'ятників культури.

Ключові слова: *соціальна пам'ять, національно-територіальна ідентичність, архетип, історична пам'ять.*

Прогнозуючи розвиток України та моделюючи ймовірне майбутнє держави необхідним є врахування тих константних елементів суспільної свідомості, що формуючись протягом достатньо великого часу не піддаються зміні та впливають на особливості національних та міжнаціональних відносин. Однією з таких констант є соціальна пам'ять, як сукупність соціокультурних засобів та інститутів, які здійснюють відбір та перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле з метою збереження накопиченого суспільного досвіду та передачі його від покоління до покоління. Соціальна пам'ять виступає основним фактором формування національно-територіальної ідентичності. Під національно-територіальною ідентичністю розуміється організація свідомості, яка є результатом процесу ідентифікації особистості з національно-територіальною спільнотою, що проявляється у її соціальній активності, спрямованої на те, щоб стати репрезентантом останньої, відтворюючи її соціокультурні норми, тобто створити «образ-Ми».

Досліджуючи феномен соціальної пам'яті через концепцію комунікації маємо змогу більш ґрунтовно дослідити її вплив на формування національно-територіальної ідентичності. В цьому аспекті дуже цікавою є думка розробника концепції комунікації А. Соколова, який розглядає механізм функціонування комунікацій в суспільстві через передачу сенсів в соціальному просторі та соціальному часі [1, 66]. Аналізуючи це положення через призму соціальної пам'яті та національно-територіальної ідентичності припустимо, що в якості конструкту «соціального простору» виступає національно-територіальна ідентичність, оскільки вона передбачає суб'єктивне відношення

особистості до членів певної спільноти та соціальну активність в ній, звідси виходить, що національно-територіальна ідентичність організує рух певних сенсів в суспільстві, тобто організує цей соціальній простір. Під конструктом «соціальний час» будемо розуміти соціальну пам'ять, оскільки вона передбачає рух сенсів від актуальної інформації до ретроспективної. А. Соколов зазначає, що «досліджувати соціальну комунікацію як рух сенсів в соціальному просторі та часі — це означає досліджувати, як знання, вміння, емоції, стимули доходять до реципієнтів та розуміються ними, а також як довго ці сенси зберігають свою цінність для суспільства» [1, 25]. Відповідно до цього, специфіка функціонування соціальної пам'яті як фактора формування національно-територіальної ідентичності визначається специфікою каналів, що забезпечують передачу сенсів у соціальному просторі та структурною компонентою цих сенсів, що, в свою чергу, забезпечують довше їх утримання у свідомості громадян.

Визначення специфіки каналів передачі соціокультурної інформації в системі соціальної пам'яті суспільства необхідно розпочати з визначення особливостей тих груп, в яких відбувається передача цих сенсів. Відповідно до цього, канали передачі соціальної пам'яті залежить в значній мірі від суб'єкта-носія, тобто від соціальної групи, якій належить ця пам'ять. В соціології прийнято вирізняти малі соціальні групи, великі соціальні групи та масові сукупності (випадковий натовп, масова аудиторія) [2, 226].

Мала соціальна група — це різновид соціальної групи, між усіма членами якої існують безпосередні особистісні контакти, її представники мають розвинене почуття належності до неї [3, 447]. Члени малої соціальної групи пов'язані особистісними та довготривалими відносинами. Вони мають розвинену діалогову комунікацію та володіють безпредметною пам'яттю у вигляді спільних спогадів (пам'ятні події, зустрічі, пригоди, смішні історії і т. ін.) та предметні реліквії (фотографії, символи, трофеї, листи, записи і т. ін.). Прикладом малої групи може виступати родина, члени якої довготривалий строк проживають разом, а відповідно мають спільні спогади та предметні реліквії. Соціальна пам'ять у даних групах є дуже значущою, її основні та визначальні епізоди неодноразово ретранслюються та до них відпрацьовано майже одностайне бачення всіх членів цієї групи. Відповідно до цього, групова ідентичність родини є дуже значущою і унеможливлює будь-яке втручання ззовні. Більш того, посягання на значущі символи родини, або їх протилежне

семантичне трактування може призвести до агресивних дій щодо особи, яка втручається.

Під великою соціальної групою розуміють сукупність людей, які певним чином взаємодіють одне з одним, відчувають свою приналежність до групи і сприймаються іншими як члени відповідної групи [3, 455]. Члени соціальної групи володіють спільними соціальними ознаками, до яких можна віднести соціально-демографічні, виробничо-економічні, а також державно-суспільні об'єднання. Знеособленість великої соціальної групи та наявність тільки незначної кількості особисто знайомих членів призводить до слабких емоційних зв'язків в ній. Таким чином, великі соціальні групи не мають достатньої кількості спільних знань, вмінь, емоцій, стимулів, і відповідно немає потреби в існуванні спеціальної групової пам'яті для передачі цих символів у часі. Прикладом великої соціальної групи є громадяни однієї держави: вони володіють спільними ознаками, певною мірою відчувають свою приналежність до цієї соціальної групи і відповідно сприймаються громадянами інших держав як члени саме цієї групи. В силу того, що громадян однієї країни поєднує не така значна кількість спільної діяльності, відповідної особливої потреби у формуванні соціальної пам'яті кожен громадянин окремо не відчуває. Однак, є зрозумілим, що для успішного функціонування держави та вирішення її завдань, необхідною умовою є консолідована нації. На нашу думку, рушійною силою функціонування кожної великої групи, саме сформована групова ідентичність: національна, професійна, конфесійна, громадянська, політична і т. ін. А оскільки, як було визначено вище, великі соціальні групи не мають достатньої кількості підстав для ідентифікації, то така ідентичність сформуватися природно, без будь-якого впливу ззовні, не може. В цьому випадку основним механізмом формування ідентичності є так звана «політика ідентичнсотей», яка є одним з факторів формування національно-територіальної ідентичності великих соціальних груп. Вона має цілеспрямований характер та передбачає активне втручання інститутів держави та еліти суспільства через освітні, політичні, культурні заходи, що спрямовані на формування спільної національно-територіальної ідентичності громадян, а відповідно й спільної соціальної пам'яті.

Виключення складають лише цільові соціальні групи, які мають потребу в груповій пам'яті в силу спільних професійних інтересів. Цільові соціальні групи беруть на себе виконання певних суспільних функцій, що потребує консолідації суспільства, фіксування позитивного досвіду, збереження та передачі його членами групи. Заради цього цільовими та

соціальними групами створюється система соціальної комунікації, яка включає особливу соціальну пам'ять. Завдяки груповій пам'яті цільові соціальні групи утворюють свою субкультуру, яка протистоїть основній масовій культурі, що базується на пам'яті суспільства, що склалася історично. Так, наприклад, пам'ять національних діаспор, що існують в іномовному середовищі, за своєю структурою наближаються до цільових груп. Звідси є зрозумілим, чому протягом дуже тривалого часу в діаспорі є можливим не тільки збереження всіх атрибутів їх національної культури, але й їх розвиток, підкреслення своєї несхожості на представників основної культури держави.

Структура соціальної пам'яті включає три основні складові: безсвідоме, суспільну свідомість та пам'ятники культури. Кожен з цих елементів соціальної пам'яті реалізується на практиці в аспекті формування національно-територіальної ідентичності громадян України.

У елементі безсвідомого, що входить до структури соціальної пам'яті реалізується психічна пам'ять та архетипи. Функціонування архетипів та психічної пам'яті має свої особливості в кожній окремій спільноті. Так, Р. Додонов, аналізуючи теорію К. Юнга через призму української ментальності, звертає увагу на наявність в ній таких архетипів, як магічна сила числа «три»: три брати, трьохкратно повторювані дії в народних казках, Свята Трійця, три гілки влади, «трійки», як судові елементи в радянський період і т. ін. Ми констатуємо та визнаємо ці факти як даність, в той самий час, навряд ми зможемо раціонально пояснити причини їх виникнення [4, 92]. Специфіка розуміння та трактування певних архетипічних практик особистістю є основою для визначення нею своєї належності до певної спільноти. Таким чином, специфіка функціонування архетипів має значний вплив на формування української ментальності, яка є основою для формування національно-територіальної ідентичності громадян України.

Функціонування суспільної свідомості в структурі соціальної пам'яті забезпечується через наступні її складові: природну мову, історичну пам'ять, цінності та норми, а також соціокультурні зразки поведінки.

Природна мова, як складова культурної спадщини має дуже важливу функцію – передачу культурного досвіду та його узагальнення. Але в аспекті формування національно-територіальної ідентичності особливо цікавим є дослідження Е. Сапіра та Б.Уорфа, які за результатами соціологічного дослідження підтвердили наступну гіпотезу: «Люди сприймають світ через культурну призму мови» [2, 110]. Ними було доведено, що природні мови не є різними наборами ярликів для

визначення однієї і тієї ж реальності. В будь-якій системі символів є окремі унікальні слова та вирази. Крім того, всі мови пов'язують символи з чітко визначеними реакціями. Так, щодо формування національної ідентичності в Україні можемо навести наступний приклад. В українській та російській мові є термін, що позначає процес активної соціалізації батьками своїх дітей: в російській мові це термін «воспитывать», в українській — «виховувати». Таким чином, в процесі розвитку української та російської нації в ці терміни було закладено нерівнозначний зміст щодо функцій батьків у соціалізації особистості: росіяни повинні своїх дітей вигодовувати, вирощувати, а українці — ховати. Спираючись на тезу Сапіра – Уорфа можемо констатувати, що природно через мову у україномовних батьків закладено ховати дитину від шкідливих факторів навколишнього середовища, а у російськомовних – піклуватися найбільше про фізіологічний розвиток дитини. Відповідно до цього, підсвідоме керівництво до дій, що закладене у мові, спонукає її носіїв діяти за відповідними стандартами. Вважаємо підсвідоме розуміння та свідому трансляцію цих сенсів також одним з важелів національно-територіальної ідентифікації, оскільки розуміння специфіки, в даному випадку виховних процесів, дозволяє членам національно-територіальної спільноти діяти узгоджено відповідно до семантичних значень, закладених у мові.

Найбільш наочним у дослідженні функціонування феномену соціальної пам'яті та її впливу на національно-територіальну ідентичність є феномен історичної пам'яті. Для того щоб сформувати значущу національно-територіальну ідентичність у громадян України необхідним є актуалізація та утримання в свідомості людей спогадів про героїчні перемоги над «іншими». У цьому контексті актуальними, безумовно, постають спогади про історичні події та національних героїв, що протягом століть виборювали незалежність нашої країни. Однак, у зв'язку з тим, що українські кордони, які ми їх маємо насьогодні оформилися лише у 50-х роках ХХ ст., відповідно значна частина держави має значущо відмінні віхи у своїй історії. Відповідно, до одних і тих самих подій минулого у громадян України не сформовано одностайного бачення і національні герої для одних це, в той же самий час, національні зрадники для інших. Але крім спільної історичної пам'яті, запорукою сформованої значущої національно-територіальної ідентичності є її постійне підкріплення через відтворення у соціальній пам'яті громадян емоційних вражень від актуальних подій та перемог. Вважаємо, що основою для формування таких вражень можуть бути участь та перемоги українських громадян у

міжнародних змаганнях та конкурсах. Перегляд українськими громадянами прямих трансляцій цих змагань є запорукою того, що вони будуть уболівати за «своїх» спортсменів та діячів культури, а відповідно активно включатися у діяльність, що в свою чергу є основою для формування національно-територіальної ідентичності. Крім цього, перемоги громадян України на міжнародному рівні потенційно не мають в собі будь-яких основ для негативного тлумачення. Відповідно ті емоційні переживання та почуття, що виникнуть у громадян будуть одностайно сформовані в одному напрямку і не матимуть основ для їх різного трактування. Що в свою чергу дасть підстави до формування значущої громадянської ідентичності мешканців України.

Важливою основою консолідації громадян, а відповідно і формування національно-територіальної ідентичності є сформоване уявлення про «золотий вік», що був присутній у минулому їх країни. В. Євтух в якості позитивних символів сприйняття для України пропонує козацтво, визвольні рухи 10-20-х рр. XX ст. і т. ін. [5, 102]. На його думку, уявлення про доблесне історичне минуле держави запобігає виникненню думок про неспроможність даної країни досягти успіху, величі у своєму розвитку. Величезні мобілізаційні можливості властиві, наприклад, такому твердженню: "У той час, як Ярослав Мудрий (безсумнівно українець!) укладав широкомасштабні міжнародні угоди з наймогутнішими країнами європейського Заходу, на місці майбутньої Москви блукали ведмеді". У цьому твердженні особливо чітко простежується вплив соціальної пам'яті на формування національно-територіальної ідентичності, оскільки позитивна ідентифікація громадян з діями Я. Мудрого, що ототожнюється з територією України, протиставляється території тогочасної Москви. Відповідно до цього, сформоване уявлення щодо свого історичного минулого є основою для формування національно-територіальної ідентичності.

Специфіка впливу соціальної пам'яті на формування національно-територіальної ідентичності в значній мірі визначається відповідно до форм національно-територіальної ідентичності. Отже, значний інтерес представляють дані всеукраїнських моніторингових досліджень, що здійснювалися Інститутом соціології НАН України, в період з 1992 по 2008 роки, і до яких увійшли питання щодо форм національно-територіальної ідентифікації [6, 35]. Звернувшись до отриманих даних в ході моніторингових досліджень маємо наступний розподіл відповідей на запитання «Ким Ви себе, перш за все, вважаєте?», які представлені в таблиці 1. Перш ніж перейти до аналізу наведених результатів

моніторингових досліджень, необхідно зазначити важливу специфіку формування національно-територіальної ідентичності громадян України, яка полягає в існуванні радянської форми національно-територіальної ідентичності. Цей момент є дуже цікавим в аспекті дослідження впливу соціальної пам'яті на формування національно-територіальної ідентичності, оскільки всі інші форми (глобальна, європейська, громадянська, регіональна, локальна та етнічна) відображають сучасний стан адміністративно-територіального поділу, а радянська форма національно-територіальної ідентичності апелює до минулої форми державно-територіального устрою - Радянського Союзу, то наявність значущої радянської форми національно-територіальної ідентичності дає підстави стверджувати наявність значного впливу соціальної пам'яті на формування національно-територіальної ідентичності. Радянська форма ідентичності пов'язана з історичною пам'яттю населення України, як пострадянської республіки. Відповідно ця форма ідентичності відображає сприйняття свого минулого, історії і самого себе і визначає сприйняття себе теперішнього. Причому визначає таким чином, що це перекриває сприйняття актуальних подій та соціальної реальності.

За результатами даних, що були отримані в ході проведення всеукраїнського моніторингового дослідження з 1992 по 2008 роки маємо наступні результати розподілу ідентифікаційних практик громадян.

Щойно після проголошення незалежності України трохи менше половини жителів (45,6%) вважали себе громадянам країни загалом. А кожен четвертий (24%) відчував себе радше жителем міста або сільського району, в якому на той момент мешкав. Кожен восьмий (12,7%) по давній пам'яті відніс себе до народонаселення колишнього Радянського союзу. Прихильність своєму регіонові демонстрували одиниці: лише 6,8% респондентів назвали себе його жителями. Майже стільки учасників опитування (6,4%) вважали себе громадянами світу і зовсім мало (3,8%) — мешканцями Європи. Цікавим є те, що десять років потому люди, що мешкають в Україні, куди рідше згадують про свою належність до народу країни в цілому (41%), проте частіше демонструють свою прихильність соціуму, членом якого є (31%), або вказують на свою причетність до регіону. Посилилася ностальгія за минулими радянськими часами: у 2002 році, коли майже кожен сьомий респондент (12,7%) залічив себе до населення колишнього Радянського Союзу. Дещо зменшились амбіції респондентів, котрі відносили себе до європейців або громадян світу (відповідно 2,7% і 0,7%). Дана тенденція принципово змінюється ще через шість років, коли у 2008 році вже більше половини населення України

ідентифікує себе з усією її територією (51,7%), кожен четвертий відносить себе до певного локусу - місто, село (24,5%) і кожний десятий до певного регіону. В той час, приналежність громадян України до всіх інших форм ідентичності значно зменшується: радянська (9%), етнічна(2,6%), глобальна та європейська (відповідно 1,7% та 0,4%).

Таблиця 1

Результати всеукраїнського моніторингового дослідження громадської думки (1992 – 2008 рр.)

Ким Ви себе, перш за все, вважаєте? (дайте одну відповідь, яка найбільше підходить)		Дані всеукраїнського моніторингового дослідження (роки)						
		1992	2000	2002	2004	2005	2006	2008
1.	Мешканцем села, району чи міста, в якому ви живете	24,0	31,3	31,6	30,5	24,6	27,7	24,5
2.	Мешканцем регіону (області, чи кількох областей), де ви живете	6,8	6,9	5,9	6,7	6,4	6,6	9,3
3.	Громадянином України	45,6	41,0	41,0	44,2	54,6	51,6	51,7
4.	Представником свого етносу, нації	-	-	3,0	3,1	2,1	1,8	2,6
5.	Громадянином колишнього радянського союзу	12,7	12,2	12,7	10,7	8,1	7,3	9,0
6.	Громадянином Європи	3,8	2,8	0,7	0,7	0,8	1,3	0,4
7.	Громадянином світу	6,4	5,6	2,7	2,4	2,5	2,9	1,7
8.	Інше	-	-	1,6	1,4	1,0	0,7	0,6
9.	Не відповіли	0,6	0,2	0,8	0,2	0,1	0,1	0,1
Всього(%)		100	100	100	100	100	100	100

Таким чином, одразу після проголошення незалежності України спостерігався значний сплеск громадянської ідентичності, що почав потроху стухати і у 2004 році починається відмінний зріст у формуванні громадянської ідентичності населення. Відповідно до цього, можемо стверджувати, що громадянська ідентичність особливо актуалізується в період значних державних перетворень, після чого трохи стухає і стабілізується. Рівень регіональної та локальної ідентичності у переломні моменти життя держави, відповідно зменшується і стає менш значущим. Специфічна виключно для пострадянських країн радянська форма національно-територіальної ідентичності поступово загасає, що відповідає

механізму функціонування соціальної пам'яті населення. Н. Черниш припускає, що нині колишні носії «радянської ідентичності» або ототожнюють себе здебільшого із представниками регіональних спільнот, або з українцями [7, 81]. Підставою для такого припущення дослідниця вважає зростання кількісного наповнення саме цих двох груп респондентів, порівняно зі стабілізацією чи зменшенням числових показників інших різновидів ідентичностей. Відповідно до цього, соціальна пам'ять як фактор формування національної ідентичності визначається не стільки часом, скільки сприйняттям актуальних подій в країні.

Таким чином, через аналіз функціонування феномену соціальної пам'яті громадян України та наведені приклади, що ілюструють її ментальні та мовні особливості, а також історичну пам'ять дійшли висновку, що вона має певну специфіку, що реалізується у відтворенні трьох її компонент: безсвідомого, суспільного свідомого та пам'ятників культури. В свою чергу, наведені приклади демонстрували значний вплив соціальної пам'яті на формування національно-територіальної ідентичності.

Література

1. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002 — 461 с.
2. Масионис Дж. Социология. — 9-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 752 с.
3. Черниш Н.Й. Соціологія. — 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2009. — 468 с.
4. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. — Запорожье: РА «Тандем-У», 1998. — 191 с.
5. Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. — К.: ВД "Стилос", 2004. — 206 с.
6. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. — Київ, 2008. — 85 с.
7. Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і донецька: компаративний аналіз (194-2004рр.) // Львів-Донецьк:соціальні ідентичності в сучасній Україні / спеціальний випуск часопису «Україна модерна» за ред. Я. Грицака, А. Портнова, В. Сусака. — Київ-Львів: Критика, 2007. — С. 93-136.

Бойко М. Влияние социальной памяти на формирование национально-территориальной идентичности населения Украины

Социальная память исследуется в пределах концепции коммуникации, как передачи смыслов в социальном пространстве и времени. Определяются основные субъекты-носители социальной памяти. Осуществляется анализ структуры социальной памяти через выделение трех ее составляющих: безсознательного, общественного сознания и памятников культуры.

Ключевые слова: *социальная память, национально-территориальная идентичность, архетип, историческая память.*

Boyko M. Influence of social memory on creation of national-territorial identity inhabitants of Ukraine

Social memory is researched within the communications concept, as transmissions of senses in social space and time. The main carriers of social memory are defined as well. The analysis of social memory's structure through selection of its three components (unconsciousness, public consciousness and culture monuments) is carried out.

Keywords: *social memory, national-territorial identity, archetype, historical memory.*

УДК: 141.7: [3е1.01+316.4]

Тарас Бутченко
к.філос.н.,
доцент кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету

МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ: ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Досліджуються принципи функціонування механізму соціально-політичного проектування на трьох рівнях: ціннісно-вольовому, концептуальному та перцептуальному.

Ключові слова: *соціально-політичне проектування, механізм проектування, принципи, закономірності.*

Вивчення механізму соціально-політичного проектування – важлива складова формування проектувальної культури сучасних політиків, без чого годі сподіватися на успішне будівництво правової, демократичної, соціальної та суверенної держави. Зазначимо, що нині застосовуються різноманітні механізми осмислення та покладення проектів суспільно-політичних новацій, відмінності між якими можуть засновуватися на тих або інших характеристиках – змісті потреб, інтересів і цінностей, покладених в основу конструктивних моделей, особливостях ідейних конструкцій, використовуваних для вирішення проблем, специфіці політико-організаційного порядку ухвалення проектувальних задумів або документально-правовій формі їхнього зовнішнього вираження. Водночас при всіх можливих специфікаціях процес упорядкування засобів здійснення соціально-політичного проектування завжди підпорядковується певним загальним принципам, які відображають